

Doç. Dr. Durali YILMAZ

İ.Ü. İletişim Fakültesi

TÜRKİYE'DE GAZETECİLİK DİLİNİN DOĞUŞU

Gazete dili, edebî dille konuşma dili arasında yer alır. Bu dilde, edebî dildeki gibi artistik anlatıma yer verilmez, kelimelere yeni anlamlar yüklenmez. Ortalama okuyucu gözönünde bulundurulur, yanlış anlaşılmaya yolaçabilecek ifadelerden kesinlikle kaçınılır. Gazete dili, konuşma diline yaklaşıma çabasındadır.

İlk Gazeteler ve Türkçe

Türkiye'de gazetecilik, devletin öncülüğüyle başlamıştır. Takvim-i Vakayi adıyla 1831'de yayımlanmaya başlayan ilk gazetenin hangi ihtiyaçlardan doğduğu, 1. sayısında yer alan Esat Efendinin yazısından anlaşılmaktadır. Gazete, Osmanlılardaki vakanüvisliğin güncelleştirilmesi olarak görülmektedir. Bilindiği gibi vakanüvis, yaşadığı zamanın olaylarını kaydeden resmî tarihçidir. Devlet adına çalıştığından her türlü doküman emrindedir. Vakanüvisin oluşturduğu tarih, daha sonra kitaplaşır. Bu kitabı okuyanlar, olup bitenleri daha ayrıntılı olarak resmî bir kaleminden okurlar. İşte Takvim-i Vakayi, bu bilgileri günü gününe okuyuculara ulaştırma görevini üstlenmiştir. Nitekim gazetenin başında da vakanüvis Esat Efendi bulunmaktadır.

Takvim-i Vakayi, haftada bir yayımlanıyor ve 5000 nüsha basılıyordu. Bu gazetenin yayımlanmaya başlamasından 9 yıl sonra (1840) İngiliz (Vilyam Çörçil)in sahipliğini yaptığı Ceride-i Havadis yayımına başlar.

Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis'in çıkışına kadar, çok belirgin olmasa da, dilde sadeliğe doğru giden yeni bir anlatımın, daha doğrusu gazete dilinin, kapılarını aralar. Böylece yeni devreye giren Ceride-i Havadis'in izleyeceği dil politikası da az çok belirlenmiş olur.

Ceride-i Havadis, dilde Takvim-i Vakayi'yi örnek aldığından, bu iki gazetenin dilleri arasında pek farklılık yoktur. Saltanat ve hükümete dair haberler, alışlagelmiş ağdalı ve şatafatlı bir üslupla verilirken; diğer iç ve dış haberlerde giderek belirginleşen bir sadeleşme gözlenir. Dış haberlerle ilim ve sanat haberleri, Batılı sözcüklerin giriş kanalları olması bakımından önemlidir. Arapça, Farsça ve Türkçeden oluşan Osmanlıca, şimdi başta Fransızca olmak üzere Batı dillerinden de kelime almaya başlıyordu. Gelen bu yeni kelimeler, Türkçe söyleyişe göre yazılıyordu. Mesela "statüko" kelimesi "istatüko" şeklinde söyleniyor ve yazılıyordu. (1)

Gerek Takvim-i Vakayi, gerekse Ceride-i Havadis'teki yazı ve haberlerde kelime seçimine özen gösterilmediği gibi, paragraf, bağımsız cümle ve noktalama yoktu. Cümleler birbirlerine bağlaç ve edatlarla eklenerek sürer giderdi. Fakat buna rağmen yazılanların doğru olarak anlaşılabilirdiğini de belirtmekte yarar vardır.

İlk Yolaçıcı: Şinasi

Tercüman-ı Ahval, bir yıl sonra yayımlanmaya başlayan 1860 yılında çıkan Tasvir-i Efkâr, Türk gazeteciliği açısından olduğu kadar, gazetecilik dili açısından da bir dönüm noktasıdır. Tasvir-i Efkâr'ın sahipliğini Agah Efendi yapıyorsa da, başyazarlığını ve bugünkü anlamda genel yayın müdürlüğünü İbrahim Şinasi üstlenmişti.

Türk Gazeteciliğinin, Şinasi gibi bir edebiyat ve fikir adamıyla başlaması, kendiliğinden dil, edebiyat, sanat ve kültür meselelerinin gündeme gelmesi demektir. Öyle de oldu. Böylece gazetecilik ve gazete dili, Batı'daki gibi aşağıdan yukarıya yani halktan aydınlara doğru bir gelişme göstermedi; aydınlardan halka doğru bir gelişme içinde oldu. Türkiye'de bu durum yıllarca sürmüş, gazete ve gazeteci deyince akla hep edebiyatçı ve düşünürler gelmiştir. Ancak 1960 sonrasında gazeteler kendi yazarlarını yetiştirmeye başlamış, edebiyatçı ve düşünür gazeteci, yerini "gazeteci-yazar" tipine bırakmıştır. Bunun sonucu olarak gazete dili de, edebî dille bağlantısını büyük ölçüde koparmıştır. Bunun yarar ve zararları, gazetelerin bir türlü sağlıklı okuyucu kitlesi oluşturamama nedenlerinin buna bağlı olup olmadığı gerçekten incelemeye değer.

Şinasi, Tercüman-ı Ahval'e yazdığı ilk yazıda dil konusuna değinir: "Tarife hacet olmadığı üzere kalem ifade-i meram etmeğe mahsus bir mevhibe-i kudret olduğu misillü en güzel icad-ı akl-i insanî olan kitabet dahi kalemle tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibarettir. Bu itibar-ı hakikate mebni giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültazem olduğu dahi makam-ı münasebetle şimdi ihtiar olunur." (Tercüman-ı Ahval, mukaddime, s. 1, 1277/1860).

Görülüyor ki Şinasi, halkın konuştuğu dile yaklaşan bir gazete dili aramaktadır. Çünkü Osmanlıca, Batı dilleri gibi halkın oluşturduğu, ardından da yazarların işleyip geliştirdiği bir dil değil, bizzat aydınlar tarafından yapılmış bir dildir. Bu dil, yüzyıllardır aydınlar arasında iletişimi sağlamış; halktan kopuk olarak gelişimini sürdürmüştür. İşte Şinasi, bu dilden yola çıkarak, halkın konuştuğu dilden de yararlanıp yeni bir yazı dili aramaktadır. Çünkü gazete, halkla iletişim kuramazsa yaşama şansını yitireceği gibi, yayımlanmasının anlamı da kalmaz. Öte yandan Batı kültür ve medeniyetiyle ilişkinin sonucu, Batı dillerinin kavramları ve anlatım biçimleri de Türkçeyi zorlamaktadır. Demek ki öncelikle Türkçenin hangi noktada bulunduğu ve kitle iletişimini sağlamada nasıl bir yol tutulacağı araştırılması gerekmektedir. Bunu çok iyi gören Şinasi, gramer ve lügat çalışmalarına başlar. Onun bir gramer kitabı yazdığı ve büyük bölümünü tamamladığı bir sözlük çalışması olduğu bilinmektedir. (2) Aynı zamanda ilişkide bulunan Batı kültürünün eserlerini çevirmenin bu yeni dil arayışında oynayacağı rolü âdeta hissedilen Şinasi, "Tercüme-i Manzume" adı altında Fransız şair ve yazarlarından tercüme yapmaya başlar.

Milletlerin yeni bir kültür ve medeniyetle ilişkilerinde, o kültür ve medeniyetin oluşturduğu eserlerden yapılacak çevirilerin, yeni bir uyanış ve yaratıcı güçle birlikte bunun en önemli temel taşı olacak yeni bir dilin oluşmasında da büyük katkısı bilinmektedir. Nitekim Fin milli edebiyatının ve nesrinin doğuşunda Yunan ve Latin klasiklerinden başlanarak yapılan çevirilerin oynadığı rol ortadadır (3).

Şinasi'de İmla ve Kelime

Türkçe, söylendiği gibi yazılan, fonetiğiyle imlası aynı olan ender dillerden biridir. Şinasi, kelimelerin yazımında İstanbul ağzının esas alınmasını, Türkçeye giren Batı kökenli kelimelerin de aynı esasa göre yazılmasını ister. Nitekim "Şair Evlenmesi" adlı piyesinde, yazımda İstanbul ağzını yansıtmaya özen gösterir. Şinasi'nin bu çabası yerinde olmuş; Türkçe yazı dilinin oluşmasında İstanbul ağzı, birliği sağlayıcı tek öge olmuştur.

Şinasi, kelime konusunda titiz davranmış; öncelikle konuşma dilindeki kelimelerin yazı dilinde yer almasına çalışmıştır. Onun açtığı bu yol, Servet-i Fünun dönemini saymazsak, Türkçenin sadeleşmesinde ve yazı diliyle konuşma dilinin arasındaki büyük uçurumun küçülmesinde büyük rol oynamıştır. Öte yandan, başta Fransızca olmak üzere, Batılı kavramlara Arapça ve Farsçadan karşılıklar bulmak için çırpınmayan Şinasi, bunları İstanbul söyleyişini esas alarak yazı diline aktarmıştır (4).

Arapça ve Farsçanın etkisiyle sıkça kullanılan zincirleme tamlamalardan kaçınan Şinasi, zorunlu olmadıkça üç kelimeyi aşan tamlama kullanmamıştır. Zaten Türkçe, yapı bakımından kısa tamlamalara eğilimli bir dildir. Zincirleme tamlama gerek konuşmada, gerek yazıda pek hoş değildir.

Şinasi'de Cümle

Şinasi, yettiği kültürün etkisiyle olmalı, Fransızca cümleyi Türkçeye uygulamaya çalıştı. Bilindiği gibi Divan nesrinde cümleler birbirine bağlaç ve edatlarla bağlanır, sayfalarca sürer giderdi. Bir hüküm ifade eden ve noktayla biten belli uzunlukta bir cümle arayışındaki Şinasi'nin yakından tanıdığı Fransız dilinin cümlesini model alması kaçınılmazdı. Bunun tek sakıncası, eski nesirde Farsçanın etkisiyle çokça kullanılan "ki"nin bu kez de Fransızçanın etkisiyle yeniden öne çıkmasıydı. Çünkü Fransızcada kelimeler ve cümleler "qui ve "que" lerle birbirine bağlanır.

Türk dilinin gerçek yenileyicisi Şinasi, ilk anda Fransız cümlesini örnek almasıydı, Türkçe, zamanla kendine özgü cümleyi bulabilirdi. Belki de hâla Türkçe cümlelerin çeviri havasından kurtulamaması Şinasi'nin attığı bu yanlış adımdan ileri gelmektedir. Oysa Türkçe, "ki" ve "de" gibi bağlaçlar yerine adfiil ve ulaçlarla, kelimeler ve cümleler arasında bağlantı kurmaya eğilimli bir dildir.

Şinasi'nin Türkçe cümleye getirdiği bir diğer yenilik, eskiden birbirine hep -ip'li ulaçlarla bağlanan cümlelerin, başta -rek'li ulaç olmak üzere, diğer ulaçlarla da bağlan-

masını sağlamasıdır. Cümle başlarında da "madem ki, elbette, halbuki, fakat" gibi edatların kullanılması Şinasi'yle başlamıştır.

Cümle oluşturulduktan sonra elbette paragraf da gelecekti. Nitekim paragraf kavramının başlatıcısı ve uygulayıcısı da Şinasi olmuştur. Türkçe yazı diline noktalamayı getiren de Şinasi olmuştur.

Şinasi'den Sonra

Şinasi'den sonra Gazetecilik dili, Namık Kemal ve Ahmet Mithat kanalıyla gelişmeye devam eder. (5) Bunlar da, Şinasi gibi edebiyatçı ve düşünür gazetecilerdir.

Namık Kemal, Cevdet Paşanın deyimiyle "kaba Türkçe" taraftarı değildir. (6) Divan edebiyatına karşı halk edebiyatından yararlanabilmenin yollarını arayan Namık Kemal, halkın kullandığı kaba ve âdi kelimelerin yazı dilinde yer almasını istemez. Ona göre Türkçe; Arapça, Farsça ve Türkçenin en güzel çiçeklerini toplayarak oluşmuş, üç iklimi kuşatan büyük bir dildir. (7) Böyle bir dili kısırlaştırmaya kimsenin hakkı yoktur. Hele saf Türkçe arayışına kapılarak Çağatayca ve benzeri eski Türk lehçelerinden kelime taşımanın anlamı yoktur. (8) Bütün mesele bu dilin kelimelerini gereksiz ve aşırı edebî sanatlardan kurtararak, anlaşılır ve gerçekçi bir biçimde kullanmak ve yeni bir anlatım oluşturabilmektedir.

Namık Kemal, fonetik ve imlada tıpkı Şinasi gibi İstanbul ağzını esas alır. Cümlesi de, Şinasi cümlesinin devamı gibidir. Şu farkla ki, Şinasi'nin kuru ve statik cümlesi, onun kaleminde coşar, heyecanlanır, zengin çağrışımlar uyandırır. Bu da, Şinasi'nin aksine Kemal'in dışa dönük bir heyecan ve mücadele adamı olmasından ileri gelir.

Denebilir ki Şinasi, gazetecilik diline perdeyi aralamış; Namık Kemal bu perdeyi sonuna kadar açmıştır. İbret gazetesindeki yazılar, bugünkü deyimle söylersek, "zengin Türkçe"nin şaheserleridir.

Ahmet Mithat, yazı diliyle konuşma dili arasındaki farkın en aza indirgenmesini ister ve bunun için çalışır. (9) Nitekim yazı diliyle konuşma dili arasındaki uçurumu hemen hemen kapatan tek gazeteci Ahmet Mithat'tır. Halkın kullandığı her kelime, onun kalemiyle yazı diline girer. Yalnız gazete yazılarında değil, romanlarında bile cümleler edebî olmaktan çıkar. Onun için, üslubu olmayan tek yazardır, denilse yeridir. Cümleleri o kadar çeşitlidir ki, hangisi Ahmet Mithat cümlesidir, hangisi değildir anlamak mümkün değildir. Öte yandan çok fazla ve çeşitli konularda yazdığından kendi deyimiyle "yazı makinası olarak şöhret aldırıldığından" yazılarında sık sık cümle bozuklukları görülür.

Sonuç

Türk gazeteciliği 1831'de Ceride-i Havadis'le başlamış; Tercüman-ı Ahval ve

Tasvir-i Efkâr'la olgunluk dönemine adım atmıştır. Gazete herşeyden önce bir iletişim aracıdır. Bu iletişim de ancak dille sağlanabilir. Bunun bilincinde olan ilk gazeteciler, öncelikle bir gazetecilik dili arayışında olmuşlardır. Fakat bunların hemen hepsi aynı zamanda edebiyat adamı olduklarından, edebî dille gazetecilik dili içiçe oluşmasını ve gelişmesini sürdürmüştür.

Gazeteler, Batı kültür ve medeniyetinden birçok şeyi Türk kültür ve medeniyetine taşımaya çalışırken, Batı dillerinin kelime ve kavramlarını da Türk diline aktarmıştır.

Gazete sütunlarında, dün edebiyatçı ve düşünür gazeteciler vardı; bugün "gazeteci-yazarlar" var. Bu yer değişiminin Türk gazeteciliğine ve gazetecilik diline neler getireceğini şimdiden kestirmek mümkün değildir.

DİPNOTLAR

- 1) Statüko kelimesi, Türkçe'ye giren ilk Batı kökenli kelimedir. 1789'da Rusya, Avusturya ve Osmanlılar arasında sulh görüşmeleri yapılırken, bu görüşmelerde sıkça kullanılan statüko kelimesinin karşılığını bulamayan Tatarcık Abdullah Efendi, Meclis-i Vukela'da bu kelimeyi aynen kullanır ve yazdığı tezkereye de aynen geçirir. Böylece Türkçeye Batı kökenli ilk kelime girmiş olur. Bundan elli yıl sonra da diploması ve politik kelimeleri Türkçeye girer. Diploması bir süre sonra yerini siyasî kelimesine bırakırsa da, politik, politaka ve benzeri kelimeler sık sık kullanılmaya başlar. (Sait Paşa, Gazeteci Lisânı, s. 39-44, İst. 1327).

Osmanlı aydınları, Batı kökenli kelimeleri kullanıp kullanmamakta uzun süre tereddüt ederler. Nitekim Cevdet Paşa, Abdülaziz döneminde baş gösteren iktisadî sıkıntıyı "crise" kelimesiyle ifade etmemek için direndiklerini ve sonunda "buhran" kelimesini bulduklarını ve bundan duydukları sevinci anlatır. (Tezakir, C. Baysun neşri, s. 1, s. 21, Ank. 1953).

Daha sonra Ahmet Mithat, özellikle Batı kökenli ilmî terimlerin aynen alınmasına taraftar olacaktır. (Feminizm, Tercüman-ı Hakikat, nr. 5856, 20 Ağustos 1897).

- 2) Faruk Akün, Şinasi maddesi, İslam Ansiklopedisi.
- 3) H. Ziya Ülken Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü, s. 383, İst. 1935; Milletlerin Uyanışı, s. 12, İst. 1945.
- 4) Bilindiği gibi Türkçe kelimelerde başta iki sessiz harf bulunmaz. Bu tür kelimeler Türkçeye geçerken bazan başta bir ses türemesi olur: Statüko/istatüko, stasyon/istasyon. Bazen de iki sessiz arasında ses türemesi görülür: Tren/ tiren klup/kulüp... Son yıllarda bu tür kelimelerin girişi artmış, söyleyişteki ses türemesi yazıda gösterilmez olmuştur: Spor, stres...
- 5) Burada Ali Suavi başta olmak üzere gazetecilik dilinin oluşmasında büyük katkıları bulunan diğer Tanzimat dönemi yazarlarını da hatırlatmakta yarar görüyorum. Fakat bu yazı, bel-

li bazı noktaları göstermeyi amaçladığından, her yazar üzerinde ayrı ayrı durulmamış ve yazılarından örnekler sıralanmamıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: Agah Sırrı Levend, Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ank. 1972 ; Dr. Ragıp Özdem, Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz, Tanzimat, s. 859-931, İst. 1940.

- 6) "Kaba Türkçe" deyimi Cevdet Paşa'ya aittir. Türk dili üzerinde ciddi olarak düşünen ve Kavaid-i Osmaniye adıyla bir gramer kitabı yazan Cevdet Paşa, ünlü tarihini sanat kaygısı gütmeyen anlaşılır bir dille yani "Kaba Türkçe"yle yazdığını söyler. (Tezakir, c. 4, S. 58, Ank. 1967).
- 7) Edebiyatımız Hakkında Bazı Mülahazatı Şamildir, (Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr, ist. 1329).
- 8) Abdülhak Hamid'e Mektup, (Ebüzziya Tevfik, Numune-i Ebediyat-ı Osmaniye, s. 474, İst. 1329).
- 9) Edebiyat, Kurkanbar, cüz. 1, İst. 1290.